

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фаргона давлат университети.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЗОКИРОВ И.И

ФАРМОҒОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR (Япония)

LEEDONG WOOK. (Жанубий Корея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ҒАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ф. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ТУРДАЛИЕВ А. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

ШУКУРОВ Р. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВА Д. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОФУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.А. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

ОРИПОВ А. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.
Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фаргона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фаргона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

Фаргона,
2021.

О.Алиев	
Ахборот хавфсизлигига доир тушунчалар тавсифи	190
К.Пулатов	
Совет даврида Ўзбекистонда тарғиботнинг ривожланишида даврий матбуотнинг ўрни(1953-1956 йиллар)	193
С.Назарова	
Ўзбек санъатини забт этган Қўқон булбули	197
Д.Тошпулатова	
Муаллиф онги ва тафаккурида буюк қадриятларнинг акс этиши	201
И.Жўраев, Ҳ.Жўраев	
Навоний ижодида маънавий-маиший таназзул ва ижтимоий инқироз ифодаси	204
А.Акбаров	
Абадиятга дахлдор можаро	207
Н.Соатова	
Бадиий тасвирда адибнинг эстетик қарашлари	210
Н.Холматова	
Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашларининг шаклланиши	214
Д.Юлдашева	
“Алла” матни лингвофольклористиканинг ўрганиш объекти сифатида	218
Ш.Кахарова	
Ўзбек ва инглиз педагоглари мулоқот хулқида қўлланиладиган мурожаат шаклларининг қиёсий тадқиқи.....	220
Ш.Мўминов	
Янги ўзбекистонда раҳбарлик ва унга ёндош тушунчалар семантикасига доир	223
Н.Юлдошева	
Содда гап қолиплари воқеланишига таъсир қилувчи морфологик омиллар ҳақида.....	226
М.Хошимов	
Тилда «субъектив – модал баҳо» микроконцептини воқелантирувчи кириш гапли қўшма гапларнинг лингвокогнитив ва лингвокультурологик жиҳатлари	228
М.Ҳусайнова	
Касб-хунарга оид латифаларнинг прагматик хусусиятлари	236
ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ	
Илмга бахшида умр	239
Библиография	242

ЎЗБЕК САНЪАТИНИ ЗАБТ ЭТГАН ҚЎҚОН БУЛБУЛИ
КОКАНДСКИЙ СОЛОВЕЙ, ПОКОРИВШИЙ УЗБЕКСКОЕ ИСКУССТВО

THE NIGHTINGALE OF KOKAND WHO CONQUERED UZBEK ART

Назарова Саодат Тауфиковна¹

¹Назарова Саодат Тауфиковна

–ЎзР ФА Тарих институти кичик илмий ходими.

Аннотация

XX асрнинг 20-30 йилларида ўзбек саҳна санъати тараққиёти учун муҳим кучлар етишиб чиқди. Санъатнинг ушбу соҳасини ривожлантириш йўлида зиёлилар иқтидорли йигит ва қизларни Москва ва Боку шаҳарларида ўқишга юборилди. Мақолада Боку шаҳрида таълим олган, келажакда Халқ артисти даражасига етган Ҳалима Носированинг соҳага кириб келиши, таълим жараёни, ундаги қийинчиликлари, эришган ютуқлари хотира-эсдаликлар ва архив манбалари орқали ёритилади.

Аннотация

В 20-30-е годы XX века в узбекском сценическом искусстве появились новые силы, способные развивать данную сферу. В целях развития этой области искусства интеллигенция направляла на учебу в Москву и Баку талантливых юношей и девушек. В статье на основе мемуарных воспоминаний и архивных источников описываются трудности и достижения Халимы Насыровой в процессе обучения в Баку, впоследствии удостоенной высокого звания Народной артистки.

Annotation

In the 20-30s of the XX century, new forces appeared in the Uzbek stage art, capable of developing this sphere. In order to develop this field of art, the intelligentsia sent talented young men and women to study in Moscow and Baku. Based on memoirs and archival sources, the article describes the difficulties and achievements of Halima Nasyrova in the process of studying in Baku, later awarded the high title of People's Artist.

Таянч сўз ва иборалар: Ҳалима Носирова, Москва, Боку, театр, опера.

Ключевые слова и выражения: Халима Насырова, Москва, Баку, театр, опера.

Key words and expression: Halima Nasyrova, Moscow, Baku, theater, opera.

Ўзбек маданияти ва анъанавий санъати асрлар мобайнида тараққий этиб ривожланиб келди. Тарихнинг турли даврларида гарчанд маълум тўсиқларга, турғунликка учраган бўлса-да, ўзининг миллийлиги ва анъанавийлигини сақлаган ҳолда ҳаракатдан тўхтаб қолмади. Унинг ривожланишида ўз даврида етишиб чиққан ана шу соҳа вакиллари хизматлари беқиёсдир. Улар бугунги кунда гарчанд тарих саҳифаларида ўз номларини ўчмас из қилиб қолдирган бўлсалар-да, бундай маданият ва санъат дарғаларининг ҳаётини ўрганиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

XX аср бошларида Россия империясининг мустамлакачилик сиёсати, мутаассиблик каби турли тўсиқларга қарамай Туркистондаги ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаёт жонлана борди. Унда маҳаллий зиёлилар ва ўлка тараққиёти учун хайрихоҳ кишиларнинг хизматлари катта бўлди. Ўлкада матбуот, маориф билан бирга маданиятнинг турли соҳалари ҳам ривожланиб борди. Хусусан, театр соҳаси янгича кўринишда ривожлана бошлади. Бунда миллий зиёлилар билан бирга татар ва Озарбайжон халқлари

билан олиб борилган алоқалар ҳам алоҳида аҳамият касб этди. XX асрнинг биринчи ўн йиллигидан бошлаб замонавий театрни саҳнада шаклланишида маҳаллий зиёлилар ва санъаткорлар жонбозлик кўрсатдилар, саҳнада улар драма ва пьесаларда ўзлари образлар ярата бошладилар.

XX асрнинг 20-йилларида миллий саҳна санъатини ривожлантиришга бўлган ҳаракатлар эътибордан четда қолмади. Маърифатпарварлар томонидан маҳаллий ёшлардан саҳна учун замонасига мос мутахассислар тайёрлаш йўлида Туркистоннинг турли ҳудудларидан иқтидорли ёшлар излаб топилди. Уларни Москва ва Бокудаги санъат йўналишидаги таълим даргоҳларида ўқитиш ҳаракатида бўлдилар. Улар ана шу шаҳарларда таълим олиб 20-йилларнинг ўрталарида Туркистонга қайтдилар. Бунинг натижасида театр ва мусиқа соҳасида кўплаб маҳаллий санъат намоёндалари етишиб чиқдилар. Улар орасида ўзбек театр ва мусиқа санъати тараққиётида ўзига хос из қолдирган Ҳалима Носирова ҳам бор эди.

Ҳалима Носирова ҳақида кўплаб асар, рисолалар, шунингдек, санъаткорнинг эсдалик-хотиралари нашр этилган [1]. Ҳалима Носирова 1913 йилда Қўқон шаҳри яқинидаги Тоғлик қишлоғида туғилган. У беш ёшга тўлганида отаси вафот этади. Отаси вафотидан кейин уларнинг қишлоқдаги ҳаёти оғирлашади. Онаси иш излаб Қўқонга келади. 1920 йил бошларида шаҳарларда мактаблар ва болалар уйлари ташкил топаётган давр эди. Қўқон шаҳри фаолларидан бўлган Тожихон Шодиева бу оилага кўмак бериш мақсадида Ҳалима Носирова ва онасини болалар уйига жойлаштиради. Ёш укаси онаси билан қолади. Ўз навбатида онаси ипак йигирув фабрикасига ишга киради [2].

Ҳалима Носирова болалар уйида татар аёллари кўлида тарбия топди. Болалар уйида катта бўлган ўқувчилардан энг фаоллари вилоят Халқ маорифининг йўлланмаси билан Тошкентдаги педагогика техникумига юборилган. Улар орасида Собира Ҳолдорова, Ҳакима Хўжаева, Ҳосият Комилова, Ҳалима Носирова каби кейинги даврда таниқли ўзбек аёлларига айланган кизлар ҳам бор эди.

Техникумда Саодатхоним Еникеева** уларга ғамхўрлик қилиб ёш иқтидорларни тарбиясига олган. Шунингдек, у ёш Ҳалимага пианино сабоқларидан дарс берган. Ҳ.Носирова хотираларида ёзишича, техникум ўқитувчилари ўз тарбияланувларининг актриса бўлиб етишишларига қарши чиқишган. Уларга “муаллима”-ўқитувчи бўлишлари кераклиги сингдирилган [3].

Ҳалима Носированинг онаси фарзандларини болалар уйига жойлагач, паранжини ташлаган, партия сафига кириб ҳукуматга хизмат қилган фаол аёллардан бўлган. Шунингдек, пилла фабрикасида ишлаш билан бир вақтда хотин-қизларни янги турмушга тарғиб қилиш билан шуғулланган. Мана шундай чиқишларда онаси Ҳ.Носировани ўзи билан бирга олиб юрган. У бу учрашувларда шеър ва ашула куйлаб онасининг халқ учун қилаётган хизматларига

ўз ҳиссасини қўшган. Шундай учрашувлар натижасида Ҳ.Носирова: “Мен артистка бўлман, саҳнада ҳамма хотин-қизларни озодликка, ўқишга, янги, улкан, бахтиёр турмушга чақираман. Болалар уйида тарбиячиларим, муаллималарим, кейин устозим Саодатхоним айтганларидек, уларни янги, ёруғ ҳаётга чорлайман, умидларини, орзу-армонларини, тилаklarини, ҳис-туйғуларини куйлайман” [4], - деган қарорга келади.

Техникумда бадий ҳаваскорлик кечалари уюштирилган. Мана шундай кечалардан бирига “Намуна драматик труппасининг” актёри Сайфи Олимов* ташриф буюради. Унга Ўзбекистоннинг турли шаҳарларидан театрлар ташкил этиш учун актёр кадрларни йиғиш вазифаси юклатилган эди. Ёш Ҳалима Носировадаги иқтидорни кўрган С.Олимов уни Бокудаги театр техникумига ўқишга юбориш таклифини киритади. Албатта ёш иқтидор эгаси бундан хурсанд бўлади. Лекин техникум раҳбарияти уни муаллима бўлишини билдириб, бу таклифга қаршилик қилади. Аммо бу вазиятда юқори ташкилотларнинг аралашуви туфайли техникум раҳбарияти ноиложликдан розилик билдирган. Шу пайтда Озарбайжоннинг Боку шаҳридан келган Боку театр техникумига йўлланма асосида бир гуруҳ ёшларни саралаб олиб Бокуга жўнатилади [5]. Сайфи Олимов етакчилигида улар Бокуга йўл оладилар.

Москвада Ўзбек маориф уйи қошида 1924 йилда уч йиллик “Ўзбек театр студияси” ташкил этилган эди. Бу студияга Ўзбекистондан дастлаб 24 киши юборилди. Улар орасида Манон Уйғур, Аброр Хидоятлов, Етим Бобожонов, Шариф Қажумов, Лутфулла Назруллаев, Турсуной Саидазимова, Сора Эшонтўраева каби ёш санъат намоёндалари бор эди. (Уларнинг барчаси кейинчалик санъат арбоблари бўлиб етишиб чиқдилар – С.Н.)

Худди шу йили Бокуга ҳам театр ҳаваскорларининг бир гуруҳи юборилади. Улар орасида Сайфи Олимов, Ҳакима Хўжаева, Назира Алиева, Зухур Қобулов, Раҳимберди Бобожонов, Саъдулла Жўраев, Исроил Исмоиловлар бўлиб, уларнинг каттаси Исроил Исмоилов, энг кичиги эса Ҳалима Носирова эди.

Ҳ.Носированинг орзулари рўёбга чиқди. Чунки ёш қизалоқ Қўқонда Тамарахонимнинг

* Еникеева Саодат Ҳакимовна- Тошкентлик. Эски шаҳар мусиқа техникумида дарс берган. Маълумоти ўрта. 1918 йилда педагогик билан бирга пилла фабрикасида ҳам ишлаган. (Личная анкета. ф-34, 1-рўйхат, 59-иш, 61-варақ).

рақс ва мусиқа ижросини кўргач, актриса бўлишни ният қилган эди. Сайфи Олимов ундан актрисалик касбининг оғирлиги, машаққатини енгиб ўта олишга қодирми деб сўраганида, у: “Ҳаммасини ўйлаганман. Ҳар қанча қийин бўлса ҳам актриса бўламан. Мен Тамарахоним концертда қандай ўйнаб, ашула айтганини кўрганман. Уни тошбўрон қилмоқчи бўлишган, у эса зиғирча ҳам кўркмаган. Мен ҳам кўркмайман” дея, жавоб қайтарган [6].

Театр техникумида ўқиш билан бирга Ўзбекистон ёшлари сахнада роль ижро этиш ишлари билан ҳам машғул бўлганлар. Ҳ.Носировага ҳам қобилиятига қараб “Аршин мол олан” пьесасидаги Гулчеҳра ролини топширишади. 1926 йилга келиб Боку ва Москва драма студиясида ўқиётган ёшлар ҳисобот учун сахна асарлари тайёрлаб, Ўзбекистон шаҳарлари бўйлаб гастроль сафарига келишади. Чунки бу ёшлар Ўзбекистон ҳукумати томонидан таъминланиб, уларнинг эришаётган ютуқлари ана шу кўринишда ҳисобот қилинар эди. 1926 йилги ёзги таътилда Бокудаги ўзбек талабалари ҳисобот учун 6 та пьеса тайёрлашган эди. Пьесалар орасида У.Ҳожибековнинг “Аршин мол олан”, Жафар Жабборнинг “Ойдин”, Мольернинг “Жорж Данден” пьесалари ҳам бор эди. Улар Тошкентда Москва драма студияси талабалари билан учрашадилар. Боку талабалари Қўқонда пьеса қўйгани борганда Ҳалима, онаси ва онаси билан учрашади. Бу пайтда унинг онаси Ойша хотин-қизлар бўлимида Тожихон Шодиева*нинг котибаси бўлиб ишлаётган эди [7]. Шундай таътиллarning бирида, Ҳалима Носирова Москва студиясининг талабаси ўзбек қизи Турсуной Саидазимова* билан учрашади. Шунда Т.Саидазимова: “...биз бутун кучимизни хотин-қизлар паранжи балосидан тезроқ халос бўлиб, тўрт девор ичидан чиқишлари учун сарфлашимиз керак! Шундай қилсақкина ҳукумат берган нон-тузни, билимни оқлаган бўламыз”, [8] дейди. Афсуски, Турсуной Саидазимова 17 ёшида ўз касбининг қурбонига айланди ва эри томонидан ўлдирилган эди.

Ҳалима Носирова ўз хотираларида техникумдаги ўқув жараёнининг машаққатли йўлини тасвирлаган. Чунончи, у 22 рубль стипендиянинг ярмини турар жойга ишлатган. Шунингдек, спектаклларнинг ижроси учун махсус либослар мавжуд бўлмаган. Лекин таълим олиш жараёнидаги қийинчиликлар

ўқув жараёнига тўсқинлик қилмаган ва талабалар барча муаммоларни биргаликда ҳал этганлар. Ўқув жараёнини хотирлаган актриса сахна ҳаракати фанидан таълим берган В.В.Сладкопевцевни* илиқ хотиралар билан ёдга олади [9].

Бу даврда аёл актрисаларга эҳтиёж жуда катта бўлганлигини Москвадаги «Ўзбек маорифи уйи» қошида драматик студия раҳбариятининг Ўзбекистон ҳукуматига ёзма мурожаати тасдиқлайди. Унда қобилиятли маҳаллий қизларни ўқиш учун юборилиши сўралган [10]. Аёл актрисаларга зарурат бўлганлиги боис ҳам улар баъзан сахнага жуда эрта кириб келганлар. Масалан, Ҳалима Носирова Бокуга таҳсил олгани борганида 12 ёшда, Ҳамза театрида иш бошлаганида эса 15 ёшда бўлган эди. 30-йилларга келиб, М.Ф.Ахундов номидаги Озарбайжон Давлат турк театр техникумининг қабул шартлари ўзгаради ва қабул қилинувчилар учун маълум ёш чегаралари белгиланган эди [11].

Ҳ.Носирова таътилда Қўқонга келиб уюштирилган сахна кўринишларида чиққанлиги боис маҳаллий мутаассибларнинг таъқибига учраган. Унинг гримёр хонасига қисқа мазмундаги мактуб қолдирилади. Мактубда унинг гуноҳкорлиги ва у ўлдирилиши ёзилган эди. Иродаси кучли актриса таъқибларга эътибор бермай ўз ижодига давом этди.

Бокуда таълим олиб қайтган ёш актриса 1927 йилдан бошлаб Ҳамза номли Ўзбек Давлат академик драма театри (ҳозирги Ўзбек Миллий академик драма театри)да иш фаолиятини бошлайди.

1929 йилда Республикада халқнинг мусиқали театрга бўлган эҳтиёжининг ортиши, соҳага янги актёрларнинг кириб келиши муносабати билан мусиқали театр ташкил этилди. Ўз навбатида Ҳалима Носирова ушбу янги театрнинг етакчи актрисалари қаторидан жой олди.

1935 йили Москва Давлат консерваторияси қошида Ўзбек опера студияси очилади. Унда миллий опера санъати учун кадрлар тайёрлана бошланди. Ҳ.Носирова ўқишга юборилган талабалар орасида биринчилардан бўлди.

Актёрларнинг малакаларини оширишлари, албатта, ўз натижасини берди. 1939 йилда Ўзбекистонда “Ўзбек Давлат опера ва балет театри” ташкил этилди (ҳозирги Алишер Навоий номидаги Давлат Академик катта театри – С.Н.). Янги ташкил

этилган театрда “Бўрон” спектакли премьераси билан очилди. Ушбу операда Ҳ.Носирова “Норгул” ролини ижро этган. Айтиш жоизки, ўзининг майин ва ширали овозига эга бўлган Ҳ.Носирова театрнинг етакчи актрисаларидан саналган ва асосий ролларни ижро этган. Юксак қобилиятга эга бўлган актриса театр репертуаридаги классик ва ўзбек миллий операларини 1986 йилга қадар ижро этиб келди.

Ҳ.Носирова опера сахнасида роллар ижроси билан бирга, ўз малака ва тажрибасини янги авлодга етказишга ҳам ҳаракат қилди. У 1979-1986 йилларда Тошкент консерваториясида “Шарқ муסיқалари” кафедраси ўқитувчиси бўлиб талабаларга таълим берган. 1954 йилда

Ҳ.Носирова аёллар ҳуқуқи ва эркинликларига бағишланган рисола ҳам ёзган эди [12].

Ҳ.Носирова бутун умри давомида ўз устида ишлаб, ўқиш ва изланишда тўхтамади. Унинг қўлга киритган унвонлари актрисанинг тинимсиз ижодидан далолат беради. Ўз фаолияти давомида у бир неча унвонларга эга бўлган. Лекин унга берилган энг катта мукофот бу, унинг фидокорона меҳнати натижаси ва ўзбек опера санъатини дунёга танитишга қўшган ҳиссаси учун 2000 йилда Ўзбекистон халқ артисти Давлат мукофоти - “Буюк хизматлари учун” ордени билан тақдирланиши бўлди. Унинг ҳаёт йўли ва ижоди нафақат санъат тарихини ёритишда, шунингдек, ёш авлод тарбияси учун ҳам намуна мактаби бўла олади.

Адабиётлар:

1. Насриддинов Б. Ҳалима Носирова. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги адаб. ва санъат нашриёти, 1983. Йўлдошбоева Т. Ҳалима Носирова. –Т.: 1971. Б.23; Франк Евг. Халима Насырова. Москва, 1950; Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968. (Эсдаликлар). Б.302; Солнце над Востоком. Изд.-во. ЦК ВЛКСМ Молодая гвардия, 1962.
2. Йўлдошбоева Т. Ҳалима Носирова. –Т.: 1971.
3. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
4. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
5. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
6. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
7. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: 1968.
8. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. –Т.: Ғ.Фуллом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968.
9. Насырова Х. Солнце над Востоком. М., 1962.
10. Ўз МА. Р-94-фонд, 5-рўйхат, 305-иш, 1, 157-варақлар.
11. Ўз МА. Р-94-фонд, 5-рўйхат, 836а-иш, 1, 27-28-варақлар.
12. Носирова Ҳ. Ўзбекистон хотин қизлари тинчлик учун курашда. –Т.: 1954.

(Тақризчи: Б.Усманов – тарих фанлари доктори, доцент)